

*Атанас Добрев**

НОЩ, СНЯГ, СМЪРТ: СКАНДИНАВСКАТА КРИМИНАЛНА ЛИТЕРАТУРА ПРЕЗ ПОГЛЕДА НА ФЕМИНИЗМА

Atanas Dobrev

NIGHT, SNOW, DEATH: NORDIC NOIR LITERATURE THROUGH THE FEMINIST PRISM

This article aims to present the relationship between Scandinavian Crime Fiction and feminism, as well as the significant role of women writers in the development of the Nordic Noir genre. It focuses on the Norwegian Noir and the novel *Fear not* by the Norwegian writer Anne Holt. The article also highlights certain themes, motifs and distinctive features common to feminist literary works of the Scandinavian Crime genre and their particularities. Finally, it proposes a hypothesis as to why this kind of literature continues to be so loved and sought after by readers all over the world.

Keywords: *Scandinavian Crime Fiction, Norwegian Noir, Feminism, Anne Holt, Fear not, Themes and motifs.*

Настоящата статия има за цел да представи връзката между скандинавската криминална литература и феминизма, както и значимата роля на жените писатели за развитието на жанра *нордик ноар*, като акцент ще се постави върху *норвежкия ноар*, а за пример ще послужи романът „Група 25“ от норвежката писателка Ане Холт. Освен това в статията ще се направи опит да се открият определени теми, мотиви и отличителни белези, обичайни за феминистките литературни творби от жанра на скандинавското криминале и техните особености, а също така ще се изкаже предположение защо подобен вид литература продължава да е толкова обичана и търсена от читателите по цял свят.

Ключови думи: *скандинавско криминале, норвежки ноар, феминизъм, Ане Холт, „Група 25“, теми и мотиви.*

Небивал интерес към жанра *северен ноар* проявява читателската публика от цял свят през последните десетилетия. Произведенията на автори като Ю Несбьо, Хенинг Манкел, Камила Лекберг и Стиг Ларшон остават седмици наред в класациите за най-четена литература, книжните тела, преведени на десетки езици, се разпродават като топъл хляб в големите книжарници, а писателите остават верни на своите почитатели и продължават да пишат за приключенията на вече култовите си герои с години¹. И досега обаче се търси разковничето за огромния успех на този жанр скандинавска литература, представен като *нордик ноар* още през 60-те години на XX век от шведското писателско дуо и съпрузи в живота Май Шьовал и Пер Вальо.

* **Атанас Добрев** – докторант, катедра „История на литературата и сравнително литературознание“, Филологически факултет, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, adobromiro@uni-plovdiv.bg; <https://orcid.org/0009-0000-3762-5598>.

¹ Такива са например Ю Несбьо с неговата поредица за инспектор Хари Хуле и Камила Лекберг с поредицата си „Убийства във Фелбака“.

В своята 10-томна поредица „Роман за едно престъпление“, описваща разследванията на инспектор Мартин Бек в годините от 1965 до 1975, Шьовал и Вальо подлагат на сериозна социална критика Швеция, която е една от т.нар. *държави на благосъстоянието*. Именно по онова време фасадата на *благоденстващите страни* започва да се пропуква и наяве излизат стаени проблеми. Според литературната теоретичка Шерцин Бериман от Центъра по езици и култура към университета в гр. Лунд „[романите²] на Шьовал-Вальо за първи път симптоматизират проблемите на Швеция, като показват едно нездраво общество“ (Bergman 2014: 37)³, или казано с други думи – *нордик ноар* изследва връзката между престъпността и обществото в една модерна социална държава. В поредицата главният герой Мартин Бек е като извадка за средностатистическия швед от 60-те години на миналия век: мъж на средна възраст, водещ простичък живот и скучен брак, страдащ от хронично главоболие и стомашни болки, „една брънка от добре смазаната, ала монотонно движеща се и скучновата машина, наречена социална държава“ (Bergman 2014: 37–38). Според датската литературоведка Гунхил Агер трите основни съставки за съвременното скандинавско криминале са именно онези, използвани за първи път от Май Шьовал и Пер Вальо: „(1.) Представяне на сплотен полицейски екип; (2.) Представяне ежедневието на разследващите полицаи както в служебен, така и в личен план, отношението им към половете и здравословното им състояние; (3.) Представяне на социалната им ангажираност за съвременното общество и посоката, в която то се развива“, и споделя, че доминиращият подход към *северния ноар* е социален по своята същност, като обикновено поставя въпросите: „По какви начини криминалната литература представя, описва, отразява и обсъжда преобладаващите тенденции в съвременното социално общество?“ (Agger 2011: 111–113).

Авторите в този жанр са преобладаващо мъже, ала в края на 90-те години на миналия век и началото на новото хилядолетие на литературния небосклон изгряват ярките звезди на жени писатели. Шерцин Бериман отбелязва, че авторките имат огромен принос за развитието на криминалния жанр на Скандинавския полуостров посредством своето реалистично представяне на ежедневието на модерната жена – нещо, което почти е липсвало дотогава в литературата на *нордик ноар*, като дава за пример романа на Лиса Марклунд „Жената, която трябваше да умре“ от 1998 г., в който главната героиня, таблоидната журналистка Аника Бенгтсон, се бори да намери равновесие между работата и семейния си живот. От тогава насетне тази тема става крайъгълен камък и обезателно присъства в криминалните романи от Скандинавието, излезли изпод перото на жени писатели (Bergman 2014: 26).

Авторката Ане Холт може да бъде оприличена като икона на норвежката криминална литература. С изключителната си биография (политическа кариера в Партията на Левицата от началото на 90-те години на ХХ век, правосъден министър в кабинета на първата жена министър-председател на Кралство Норвегия Гру Харлем Брюнтлан, социална активистка и феминистка) Ане Холт се радва на огромна медийна популярност още преди дебюта си като автор на криминални романи през 1993 г. Холт често е наричана „Кралица на норвежкия криминален роман“ – титла, за която претендират също Карин Фосум и Уни Линдел. Макар че в известно тематично съдържание Холт се доближава до гореупоменатите писателки (закрила на детето и борба срещу насилието над жени), прозата ѝ се отличава с три основни линии: фокусът върху хомосексуалната идентичност, силно изразената проимиграционна политическа позиция и проамериканското отношение от страна на героите ѝ. Произведенията на Холт могат да бъдат сметнати за транснационални в смисъл, че те насочват специално внимание върху начините, по които норвежкото общество се е променило в лицето на глобализацията (Rees 2011: 101).

Романът „Група 25“⁴ се развива в дните преди Коледа на 2008 г. и започва с образа на дете, Кристиане, което обикаля босо в мразовитата нощ по улиците на Осло. То е спасено от непознат малко преди да бъде блъснато от трамвай. Майката на детето, Йохане, няма представа какво иска

² Курсив мой. Бел. ав.

³ Всички цитирания, без тези от романа „Група 25“ на Ане Холт, са в мой превод. Бел. ав.

⁴ Преведен през 2012 г. от Ева Кънева за ИК „Емас“, оригиналното заглавие на романа е *Pengemannen* (букв. *Човекът с парите*), издаден в Норвегия през 2009 г. от ИК „Piratforlaget“.

да каже дъщеря ѝ с думите „Жената умря. Студено ми е.“ (Холт 2012: 10), когато я прегръща след всичко случило се.

Късно през нощта на Бъдни вечер епископката на Берген, Ева Карин Люсгор, ревностен поддръжник за правата на хомосексуалната общност, е намерена намушкана до смърт на обезлюдена улица. Какво е правила толкова късно навън шестдесет и две годишната жена – омъжена, с деца и внуци, стожер на обществото? Това обаче не е единственият смъртен случай, с който трябва да се занимае полицията в Норвегия: по същото време в квартал „Акер брюге“ в центъра на Осло изплува трупът на кюрдско момче, търсещо убежище, за което никой не си е направил и труда да съобщи, че е изчезнало. Тялото му се е разложило почти до неузнаваемост. С времето се появяват и други тела – на наркоманка, проститутка и художник, всички, изразяващи открито своите позиции за равноправие на хората с различна сексуална ориентация. Убийствата привличат огромно обществено внимание и познатият вече от по-ранни творби на Холт инспектор Ингвар Стубьо е помолен да ръководи обширното разследване.

Криминологката и профайлър Ингер Йохане Вик е първата, съзряла връзката между убийствата на епископката и кюрдския младеж с останалите мистериозни смъртни случаи, и макар че разследването е поверено на инспектор Стубьо, неин партньор в службата и съпруг в живота, тя е тази, която се откроява с действията си, а той остава по-скоро на заден план. Следите водят до международна организация, наречена „Група 25“, чиито радикални идеи (символика и мистика на числата) и действия заплашват да доведат до безконечна поредица от убийства на заклеямените от тях неверници и недостойни в очите на Бог:

„– ... имаме сериозни основания да подозираме, че тя [„Група 25“⁵] представлява, меко казано, застрашителен съюз между фундаменталистки настроени мюсюлмани и християни. Според предположенията ни името е възникнало от сбора на цифрите на числата 19, 24 и 27, от които първото е свързано с Корана, а другите две препращат към откъси от посланията на апостол Павел до римляните. ... „Група 25“ не е нито религиозна общност, нито политическа групировка.

... – Но какво точно правят те? – попита нетърпеливо Ингер Юхане.

– Убиват гейове и лесбийки. „Група 25“ е клуб на недоволните.“ (Холт 2012: 234).

Историята се разкрива посредством гласовете на няколко герои, като различните нишки се преплитат в много фина мрежа в края на романа. Повествованието представя пред читателската публика проблема за омразата и насилието, насочени към специфични групи хора, а не към определени лица. Какво кара някого да убие друго човешко същество само защото има различен цвят на кожата, изповядва друга религия, част е от малцинство или е хомосексуалист? Как е възможно да използваш някого – неговата вяра или отчаяние, нуждата му да намери смисъл в живота, за да го превърнеш в инструмент на злото, в способ за отнемане на човешки животи? Норвегия е страна, в която престъпленията от омраза не се случват често – расизмът, хомофобията и ксенофобията се проявяват повече на думи, отколкото на действия. Именно заради това извършените убийства, и по-конкретно това на епископката от Берген, предизвикват широка обществена полемика, а за полицията става все по-трудно да открие виновниците за престъпленията.

Посредством „Група 25“ авторката засяга специфични социални и политически теми, като набляга върху омразата, стаена в едно от най-демократично настроените и толерантни общества на Стария континент – норвежкото – в което все още съществуват тъмни кътчета на хомофобията и ксенофобията, въпреки че всячески се правят опити те да бъдат прикривани зад фасадите на усмихнати и любезни хора с разбиране и приемане на различните.

Освен „Група 25“ Ане Холт е автор на още десетки романи, два от които в съавторство с председателката на Норвежкия върховен съд и Норвежкия Нобелов комитет Берит Райс-Андерсен, с главен герой полицейски инспектор Хане Вилхелмсен, която е лесбийка, и нейния разследващ екип; пет с главни действащи лица криминологката Ингер Юхане Вик и детектива от Норвежкото национално бюро по разследване на престъпления Ингвар Стубьо; два в съавторство с брат ѝ Евен Холт за разследващ полицай Сара Цукерман и три от най-новата ѝ поредица за детектив Селма Фалк.

⁵ Курсив мой. Бел. ав.

Поредицата за Вик и Стубьо и двата романа за Цукерман, описващи единствено хетеросексуалните герои, са единствените засега произведения на Холт, преведени на български език и излезли под шапката на издателство „Емас“. За разлика от Скандинавието, Германия, Нидерландия, Франция и други места в Европа, където романите за лесбийката Хане Вилхелмсен са изключително популярни. Макар че норвежкото издателство на Холт „Агенция Саломонсон“ отхвърля твърдението, че половата ориентация на Вилхелмсен е причина романите да не бъдат издавани в редица държави по света (Rees 2011: 102), за момента не съществува друго логично обяснение. Освен това прозата на Холт се оценява с висока положителна оценка както от страна на критиците, така и от широката публика. Неопровержим факт е, че авторката получава най-значимите награди за криминалния жанр именно за романите „Златният револвер“ и „Стъкленият ключ“ с главно действащо лице Хане Вилхелмсен.

Протагонистките от *Северния роман на престъплението*, и по-специално тези на Холт, не са някакви глезеници на съдбата, а бореци се и оцеляващи жени, разполагащи с властта сами да избират пътя, по който да поемат в свят, където неравенството между половете отдавна би следвало да е отживелица. Уви, истината е малко по-различна – героините почти ежедневно се сблъскват с предразсъдъци и полови стереотипи дали на работното място, или в личния живот. Като се фокусират често върху амбивалентни жени за главни персонажи и представят женската гледна точка, произведенията от този жанр предлагат нова форма на конфликт, който не би възникнал, ако героят е от мъжки пол (Eichner, Mikos 2016: 19). В статията си „(Пост)феминистката медийна култура: Елементи на чувствителността“ от 2007 г. британската културна теоретичка Розалинд Гил изрежда някои относително стабилни аспекти на дискурсите във феминистката култура: женствеността като телесна характеристика, акцента върху самонаблюдението на индивида, новия фокус върху индивида и индивидуализма, овластяването на жените и правото им на избор (Gill 2007: 149). Джанет Маккейб подчертава факта, че в съвременните криминални истории, и особено в тези от жанра на *северния ноар*, именно „убийците, сексуалните перверзници и социалните психопати са онези, които разделят света според сексуалната ориентация на хората и подбират жертвите си спрямо тяхната полова определеност, като в повечето случаи престъпленията са извършвани от мъже срещу жени“ (McCabe 2013: 122).

Нете Шмит твърди, че криминалният роман с главен герой жена, или т. нар. „фемикрими“, е най-значимото събитие в литературата на постмодернизма, тъй като показва различни аспекти от живота на жената с помощта на централен женски персонаж (Schmidt 2015: 426). В романите се представя личната история на детективката, която е също толкова важна, колкото и самият сюжет на престъплението. Заради наличното разделение на историите (едната, посветена на убийството, а другата – на личния живот и конфликтите, водени от жените следователи), тези истории биха могли да се разглеждат според Нете Шмит като „критичен полово-политически инструмент точно поради средоточието им върху социалните неравенства, основаващи се на дълбоко вкоренени културни възприятия за женственост и мъжественост“ (Schmidt 2015: 427). Другият важен аспект в жанра, който не бива да се забравя, е реалистичният, защото сюжетът, героите и описаният свят в романите съвпадат почти напълно с действителността. Много често следователите, както мъже, така и жени, са истински работохолици, отдали се напълно и понякога дори обсебени от престъплението, с чието разплитане са се захванали. Гунхил Агер посочва, че в скандинавската криминална литература има много малко щастливи женени двойки – детективите и инспекторите най-често са необвързани, разведени или самотни родители (Agger 2011: 116).

Жените в полицията могат да подразнят до голяма степен егото на мъжете следователи, за които извършването на разследвания е неразривно свързано с мъжката идентичност, тъй като една успешна жена детектив би могла да подкопае закостенялото, ала наложило се в исторически план схващане, че добрата полицейска работа изисква мъжки умения (Cavender, Jurik 1998: 14).

Личните и професионалните роли на главните героини илюстрират как те се справят с утвърдените „мъжки“ йерархии на работното място, като се забелязва ясна дихотомия между личния им живот, който трябва да продължи да функционира въпреки натиска, идващ отвън, и техните борбени персони в службата. Като отражение на промените в заобикалящото ги общество, феминистките

криминалетата описват достъпа на жените до набор от нови и различни роли в рамките на това, което мнозина изследователи наричат „политика на нерешимост“ или „политика на неудобство“, която е израз едновременно на „надежда и безпокойство“ (Genz 2006: 338). Представеният женски персонаж в произведенията от жанра на *северния ноар* е коренно различен от този на *femme fatale*, която се опитва да съблазни например небезизвестния детектив Филип Марлоу, едноименния герой на американеца Реймънд Чандлър.

Кирстине Ерсбьол Мейхоф обръща внимание, че във фокуса на фемикриминалетата попадат важни социални и политически въпроси, а едновременно с това главната героиня изпитва сърдечни болки, има проблеми с храносмилателната система, наднорменото тегло или гузната си съвест (Meihoff 2005). Така наративът в романа набляга колкото на историята за личния живот на персонажа, толкова и на онази за разкриване на престъплението. Освен това Анемете Хайлсте пише, че поради реалистичните описания на случващото се прозата на *нордик ноар* представлява своего рода барометър за интерпретации и нагласи към съвременните социални структури – от съдебната система през социалната закрила, та до нагласите и възприятията на обществото относно половата идентичност и етническите малцинства (Hejlsted 2003: 48 – 50).

Ролята на половата самоопределеност (начинът, по който индивидът дефинира себе си и другите в социалните релационни контексти) предизвиква автоматична полова категоризация, която, от своя страна, активира пола като „фонова идентичност“ (Ridgeway, Correll 2004: 521). Съвременните авторки в жанра на скандинавския криминален роман обръщат зора си към новото поколение модерни жени, които са открили подходящото за тях работно място и са развили сексуална идентичност, която е едновременно самоосъзната и открита (Schmidt 2015: 428).

В романите се среща и друг полов стереотип: наличието на приятелки в ролята им на последен пристан при чувство на неудовлетвореност и малоценност от страна на главните персонажи, които под натиска на двете роли, поети в личен и професионален план, имат нуждата от рамо, на което да излеят страданията си, и сигурно убежище, където да бъдат самите себе си (Schmidt 2015: 428).

Фигурата на жената детектив в скандинавската криминална литература има за цел да илюстрира какво означава да бъдеш жена през новото хилядолетие – както в лично, така и в професионално отношение. Тя възплъщава в едно образите на напориста, защитаваща, агресивна, решителна и женствена героиня. Жената детектив се бори както с престъпниците, така и с личните си екзистенциални проблеми, като по този начин представлява реалистичен модел за подражание – обстоятелство, което навярно спомага за невиджания успех на романите от жанра *нордик ноар*.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Холт 2012:** Холт, А. *Група 25*. София: Емас. // **Holt 2012:** Holt, A. *Grupa 25*. Sofia: Emas.
- Agger 2011:** Agger, G. Emotion, gender and genre: Investigating The Killing. – In: *Northern Lights*. Vol. 9, 111–116.
- Bergman 2014:** Bergman, K. *Swedish Crime Fiction. The Making of Nordic Noir*. Milano: Mimemis International.
- Cavender, Jurik 1998:** Cavender, G., N. C. Jurik. Jane Tennison and the feminist police procedural. – In: *Violence Against Women*. Vol. 4, No. 1, 14.
- Eichner, Mikos 2016:** Eichner, S., L. Mikos. The export of Nordic stories: The international success of Scandinavian TV drama series. – In: *Nordicom-Information*. Vol. 38, No. 2, 19.
- Genz 2006:** Genz, S. Third Way/ve: The Politics of Post Feminism. – In: *Feminist Theory*. Vol. 7, No. 3, 338.
- Gill 2007:** Gill, R. Postfeminist media culture: elements of a sensibility. – In: *European Journal of Cultural Studies*. Vol. 10, No. 2, 149.
- Hejlsted 2003:** Hejlsted, A. Femi-krimiens ti bud. – In: *Kvinder, Køn & Forskning*. Vol. 12, No. 4, 48–50.
- Holt 2009:** Holt, A. *Pengemannen*. Oslo: Piratforlaget.
- McCabe 2013:** McCabe, J. – In: *Stieg Larsson's Millennium trilogy. Interdisciplinary approaches to Nordic Noir on page and screen*. Edited by S. Peacock. London: Palgrave Macmillan, 122.

- Meihoff 2005:** Meihoff, K. E. Gerningssted: Århus! – Elsebeth Egholm PERSONSKADE. – *LitteraturNu*, 09. 05. 2005. <<https://litteraturnu.dk/gerningssted-arhus-elsebeth-egholm-personskade/>> [13. 02. 2024]
- Rees 2011:** Rees, E. – In: *Scandinavian Crime Fiction*. Edited by Andrew Nestingen and Paula Arvas. Cardiff: University of Wales Press, 10 –102.
- Ridgeway, Correll 2004:** Ridgeway, C. L., S. L. Correll. Unpacking the Gender System: A Theoretical Perspective on Gender Beliefs and Social Relations. – In: *Gender and Society*. Vol. 18, No. 4, 521.
- Schmidt 2015:** Schmidt, N. From Periphery to Center: (Post-Feminist) Female Detectives in Contemporary Scandinavian Crime Fiction. – In: *Scandinavian Studies*. Vol. 87, No. 4, 426–428.